

МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ ШЛІППЕНБАХ – НАЩАДОК І. І. ПЕТРУНКЕВИЧА

Публікація присвячена дослідженню життя, діяльності та творчого спадку нащадка І. І. Петрункевича – М. А. Шліппенбаха та історичної долі його великої родини.

Ключові слова: М. А. Шліппенбах, І. І. Петрункевич, І. О. Бакунін.

Останнє десятиріччя розвитку історичної науки позначено принципово новими, якісно прогресивними змінами у дослідницькій практиці. Далеко не останню роль у цих процесах відіграє бурхливий розвиток методології історії, джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін. У контексті цього все більшої популярності набуває такий жанр, як історична біографія, що пов'язано з поширенням методології «мікроісторії» та її домінантою – зверненням до історії повсякденності, життя і діяльності приватної особи. У рамках цього жанру науковці відзначають народження нового напрямку – персональної історії, об'єктом вивчення якої є персональні тексти, а предметом – історія життя, діяльності та творчого спадку однієї історичної персоналії у всій її унікальності і повноті. Цей новий зміст дозволяє широкомасштабно досліджувати істо-

Фото 1.

*І. І. Петрункевич
в епоху
парламентаризму
у Російській імперії
початку ХХ ст.*

Фото 2. Іван Ілліч Петрункевич у маєтку Машук Тверської губернії. Кінець ХІХ ст.

рико-антропологічні проблеми. Все вище зазначене повною мірою відноситься і до вивчення життєвих долей нащадків видатних історичних особистостей, до яких, поза усяких сумнівів, належить і великий політичний діяч другої половини ХІХ – першої чверті ХХ століття, «патріарх» земського лібералізму – Іван Ілліч Петрункевич (1843-1928) [Фото 1- 4]. Автору цих рядків, досліднику життя та діяльності І. І. Петрункевича в Україні, пощастило розшукати і спілкуватися з унікальним свідком життя родини Петрункевичів, правнуком Івана Ілліча по материнській лінії – Миколою Андрійовичем Шліппенбахом (1928 – 2010) [Фото 5-6].

Спілкування проходило як у режимі телефонної комунікації, так і у формі особистого листування. У результаті епістолярій, у вигляді особистого архіву, був використаний як корпус джерел особового походження при підготовці дисертаційного дослідження, при-

© Котельницький Назар Анатолійович – кандидат історичних наук, член-кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН.

Фото 3. І.І.Петрунkevич у добу визвольного руху у Російській імперії на початку ХХ ст.

свяченого життя та діяльності І. І. Петрунkevича в Україні. Тривале спілкування і особисте листування дозволили дослідити принципово важливі обставини суспільно-політичної діяльності І. І. Петрунkevича в Україні, походження та історичне коріння М. А. Шліппенбаха, різноманітні пере-

Фото 4. І.І.Петрунkevич в еміграції. США, 20 pp. ХХ ст.

Фото 5. Микола Андрійович Шліппенбах. 90 pp. ХХ ст.

Фото 6. М. А. Шліппенбах. Початок ХХІ ст.

плетіння історичної долі багатьох відомих династій, вплив генетичної спорідненості родини Шліппенбахів з фаміліями Петрунkevичів і Бакуніних на життєвий шлях нащадків. Наголосимо, що листи М. А. Шліппенбаха є унікальним і достовірним історичним джерелом, адже їх зміст побудований на особистих свідченнях Михайла Івановича Петрунkevича (1869-1942) – сина І. І. Петрунkevича, діда М. А. Шліппенбаха, який був безпосереднім свідком життя та діяльності І. І. Петрунkevича [Фото 7-8]. Ця важлива деталь робить епістолярій М. А. Шліппенбаха вагомим першоджерелом.

Завдяки свідченням М. А. Шліппенбаха, вдалося встановити точне місце народження І. І. Петрунkevича. Микола Андрійович особливо вказав, що особисто дізнався

від свого діда – М. І. Петрункевича про те, що Іван Ілліч Петрункевич народився у селі Плиски Борзнянського повіту Чернігівської губернії, у родовому маєтку династії Петрункевичів¹.

Микола Андрійович свідчив про широкі дружні, політико-ідеологічні й родинні зв'язки І. І. Петрункевича з відомими ліберальними династіями Бакуніними та Вернадськими². Він акцентував увагу на вагомому значенні родового маєтку

Бакуніних – селі Прямухіно Тверської губернії у житті І. І. Петрункевича, як центрі суспільного життя Російської імперії середини XIX століття, постійними гостями якого були видатні діячі російської культури, літератури і політики. М. А. Шліппенбах наголошував, що І. І. Петрункевич постійно бував у маєтку, і саме там він мав регулярні зустрічі з прогресивною громадськістю Росії³. Ці факти беззаперечно ілюструють яскраво виражений ліберально-демократичний характер генези ідеологічних пріоритетів та політичних поглядів І. І. Петрункевича.

Микола Андрійович звертав увагу на те, що І. І. Петрункевич усіма засобами ратував за необхідність відміни найвищого ступеня покарання – смертної кари для революціонерів-народників, яка провокувала радикальну політичну опозицію на здійснення терористичних акцій. Він прямо заявляв, що перспектива відміни смертної кари була предметом домовленостей між І. І. Петрункевичем і революціонерами-народниками у грудні 1878 року. Іван Ілліч просив народників призупинити свою діяльність до того моменту, доки ліберальна громадськість не отримає відповіді влади на вимоги подальших реформаційних перетворень, у тому числі і відміни найвищого ступеня покарання⁴.

М. А. Шліппенбах заявляв про те, що І. І. Петрункевич ніколи не був принциповим противником монархії, але він категорично наполягав на всебічному обмеженні влади монарха, себто був палким прибічником конституційного устрою та ліберальної демократизації монархічного режиму і правового порядку, що і проявилось у знаменних політичних акціях видатного політика⁵.

Микола Андрійович Шліппенбах мав глибинні історичні коріння свого походження. Крім династії Шліппенбахів, він мав безпосереднє відношення і до Петрункевичів, і до Бакуніних. Удамося до спроби лаконічного нарису історії походження і життєвого шляху М. А. Шліппенбаха, базуючись на його мемуарах, які він видав друком у 2005 році.

Генезу свого походження М. А. Шліппенбах починає від знаменитого шведського генерала періоду Північної війни – Вольмара Шліппенбаха. Він перейшов на службу до Петра I, що стало основою для його «обрусіння» і асиміляції його родичів. Брат генерала – Густав Шліппенбах, став дідом Германа Шліппенбаха – прапрадіда М. А. Шліппенбаха. Герман при Павлі I став лицарем Мальтійського ордена, одним з ідеологів відміни кріпосного права у Прибалтиці, адже саме там знаходились фамільні маєтки Шліппенбахів.

Онуки Германа – Павло та Єлизавета, розширили династію. Павло Шліппенбах одружився на Шарлотті Коцебу – доньці видатного географа і мореплавця Отто Коцебу. Єлизавета Шліппенбах вийшла заміж за Іллю Олександровича Бакуніна, одного з синів Олександра Михайловича Бакуніна – великого політичного мислителя

Фото 7. Михайло Іванович Петрункевич – син І. І. Петрункевича. Кінець XIX ст.

Фото 8. М. І. Петрункевич. Перша чверть XX ст.

*Фото 9. Ганна Михайлівна
Петрункевич – мати Миколи
Андрійовича Шліппенбаха.
Початок XX ст.*

*Фото 10. Іван Михайлович Петрункевич –
онук І.І.Петрункевича.
Доба Першої світової війни.*

і суспільного діяча XIX ст. З цього часу фамільний маєток Бакуніних у селі Прямухіно Новоторзького повіту Тверської губернії стає «столицею» розширеної династії. З появою дітей сім'я І. О. Бакуніна перебралась у село Дядино. По сусідству, у Машуці, знаходився маєток Петрункевичів. Як це часто бувало, сусіди породичались: син І. І. Петрункевича – Михайло одружився на доньці І.О.Бакуніна – Єлизаветі. Одна з доньок Михайла та Єлизавети – Ганна Михайлівна Петрункевич, у майбутньому стане мамою Миколи Андрійовича Шліппенбаха [Фото 9].

У родині Павла Шліппенбаха і Шарлотти Коцебу народився первісток – Георг Шліппенбах. Однак пологи виявились дуже важкими, і через 5 місяців Шарлотта померла. Вдівець Павло, переобтяжений службою у мировому суді, був вимушений віддати Георга на виховання німецьким родичам покійної дружини. Другою дружиною Павла стала Зінаїда фон Верман – донька німецького консула у Ризі. У 1878 році у пари народився син Андрій, який стане батьком Миколи Андрійовича Шліппенбаха⁶.

*Фото 11. Єлизавета
Бакуніна – дружина Михайла
Івановича Петрункевича.
Кінець XIX ст.*

Події 1917 року кардинально змінили долі Шліппенбахів, Бакуніних і Петрункевичів. Багато представників цих династій емігрували. Ті ж, хто залишився, пережили усі крайнощі революційних експесів. Іван Ілліч Петрункевич емігрував з країни у самий розпал Громадянської війни. Онук І.І. Петрункевича – Іван Михайлович – зміг добратися до Праги вже у 1918 році [Фото 10]. Син Івана Ілліча – Михайло Іванович – з дружиною Єлизаветою і численними родичами скромно проживали у маленькій двокімнатній квартирі у Москві: Петрункевичі і Бакуніни втратили все майно, власність та активи. Разом з родичами Єлизавети жив і Андрій Павлович Шліппенбах, який також утратив усе майно як нащадок Шліппенбахів. Його батьки померли під час Громадянської війни. У 1918 році у Москві від тифу померла дружина Михайла Петрункевича – Єлизавета [Фото 11]. Сімейна трагедія поєд-

нала молодшу доньку Михайла Івановича – Ганну з Андрієм Шліппенбахом. Велика різниця у віці не завадила весіллю закоханих.

Однак родинній ідилії заважала гнітюча атмосфера диктатури пролетаріату у країні і «всевидяче» око – Всеросійської Надзвичайної Комісії. У сім'ї дуже боялися того, що у будь-який момент хтось з нової влади міг би прочитати політичні трактати В. І. Леніна, який часто і послідовно критикував І. І. Петрункевича, про якого у його працях були щедро розсипані «викриваючі» тези. У зв'язку з цією небезпекою у родині відмінили новорічні заходи святкування – були заборонені навіть ялинки, за виключенням хвойних гілок. Єдиною втіхою стала щира, віддана дружба та всебічна допомога друга і політичного соратника І. І. Петрункевича – академіка В. І. Вернадського, який був роздратований тим, що й так численній родині Петрункевичів, для «уплотнення буржуев», підселили ще одну сім'ю. В. І. Вернадський у 1921 році повідомив печальну новину про те, що сестра Михайла Петрункевича, донька І. І. Петрункевича – Наталія [Фото 12], була вбита махновцями під час «червоного терору» в Криму⁷.

Фото 12. Наталія Іванівна Петрункевич-Кониська, донька І. І. Петрункевича. Фрагмент репродукції портрету художника М. М. Ге.

На цьому випробування для Петрункевичів не завершилися. Через невеликий проміжок часу Михайло Петрункевич і Андрій Шліппенбах були арештовані за приналежність до «контрреволюційного політичного угруповання, метою якого було знищення радянської влади і реставрація російської монархії». Вони були засуджені до адміністративного інтернування як політично небезпечні персони. Як і боялась родина, свою роль зіграли як самі прізвища, так і їхня «тіньова» діяльність по рятуванню інтелігенції і церковних діячів від «червоного терору». Михайло Петрункевич став політичним засланим у Великому Устюзі, а Андрій Шліппенбах – у Тобольську. Становище частково врятував В. І. Вернадський, який, приїхавши з французької Сорбонни, визволив Михайла Петрункевича, оскільки той був відомим фахівцем у галузі історії Стародавнього світу і зарубіжної філософії. У 1927 році М. І. Петрункевич повернувся до Москви.

Фото 13. М. А. Шліппенбах з батьками – А. П. Шліппенбахом і Г. М. Петрункевич. Тобольськ, спецпоселення для політзасланців. 1937 р.

А ось Андрію Шліппенбаху катастрофічно не поталанило – навіть в умовах заслання він примудрявся переховувати втікаючих від більшовиків священників, а також стояв біля джерел нелегальної «катакомбної» церкви. До того ж титул барона не сприяв «лояльності» нової влади. У кінцевому результаті залишок свого життя Андрій Шліппенбах провів у статусі політичного засланиця, а потім і політичного засудженого. Його дружина – Ганна Михайлівна – відразу виїхала до чоловіка у місце заслання, ставши «декабристкою» радянського часу.

14 липня 1928 року, через місяць після смерті Івана Ілліча Петрункевича у Празі, у родині політичного інтернованого А. П. Шліппенбаха і доньки М. І. Петрункевича – Ганни народився син Микола – герой нашого історичного етюдю [Фото 13].

Здавалося б, засланням були сплачені всі надумані «гріхи» родини перед новою владою. Однак, у 1937 році А. П. Шліппенбах був у черговий раз заарештований, тепер вже у місті заслання. Влітку того ж року він був відправлений до ГУЛАГу. Це був останній раз, коли Микола Андрійович бачив свого батька... На наступний день після арешту співчуваючі сім'ї люди повідомили Ганні Михайлівні зміст розмови представників НКВС, з якої стало зрозуміло, що планується арешт Ганни Михайлівни як дружини «ворога народу», а її сина хочуть відправити до дитячого будинку. Вночі того ж дня Ганна Михайлівна зі своїм сином Миколою втекли з місця заслання родини. Миколу вона віддала на виховання діду – Михайлу Івановичу Петрункевичу, який проживав у Москві. Вона ж була вимушена переховуватись 12 місяців в Алтайському краї, бо статус втікачки міг призвести до вищого ступеня покарання. І хоча їй вдалося уникнути рук НКВС, але, на жаль, постраждав її брат – Михайло Михайлович Петрункевич: задрісники по роботі написали на нього анонімний лист, який призвів до арешту, ГУЛАГу і загибелі у сорокарічному віці у статусі «ворога народу»... [Фото 14].

Фото 14. Михайло Михайлович Петрункевич – син М. І. Петрункевича. Кінець XIX ст.

Саме у цей період відбулося доленосне знайомство М. А. Шліппенбаха з В. І. Вернадським. Як згадував Микола Андрійович, особливий подив у нього викликала присутність фотографій І. І. Петрункевича у робочому кабінеті академіка. Син І. І. Петрункевича – Михайло Іванович, як свідчив М. А. Шліппенбах, ретельно ховав фотографії батька. У розмові з Миколою Андрійовичем В. І. Вернадський прямо натякав: «...чудовою людиною був твій прадід! Якщо б його своєчасно почули...!». Очевидно, великий авторитет академіка і його служба Радянській державі дозволяли йому висловлювати подібні, дуже сміливі сентенції⁸.

Слід особливо наголосити на тому, що в одному з листів до автора цієї публікації, М. А. Шліппенбах прямо заявляв про те, що його дід – Михайло Іванович Петрункевич, дуже боявся навіть листуватися зі своїм рідним батьком – І. І. Петрункевичем, не говорячи вже про телефонну комунікацію, оскільки навіть маленька інформація про це, якби вона потрапила у НКВС, могла коштувати життя як сину, так і його батьку, який жив у передмісті Праги – Ростоках зі своїм онуком Іваном Михайловичем. Більше того, після арешту і загибелі свого сина Михайло Петрункевич, щоб не бути «на виду» з прізвищем Петрункевич, остаточно пішов з академічної науки і перейшов на роботу в бухгалтерію одного з заводів⁹.

У кінці 30-х рр. М. І. Петрункевичу, який побоювався за долю своїх доньок, порекомендували переїхати на постійне місце проживання до Ленінграда, оскільки згідно з чутками репресії там уже стихли. Переїзд дозволив юридично зареєструвати у новій квартирі маму Миколи Андрійовича, втікачку Ганну Михайлівну Шліппенбах¹⁰. На момент 1939 року життя родини Петрункевичів у Ленінграді дещо стабілізувалось. Але, як згадував Микола Андрійович, сім'я жила, боячись майбутнього. Ганна Михайлівна вела закритий, камерний спосіб життя, яке обмежувалось виключно сімейними турботами і проведенням дозвілля у шикарній антикварній домашній бібліотеці.

Після нападу гітлерівської Німеччини на СРСР міська влада Ленінграда почала кампанію відправлення у заслання усіх родин «німецького походження». У липні 1941 року сім'ю Шліппенбахів повинні були вислати протягом 24 годин. Ганна Михайлівна врятувала родину тим, що на прийомі у начальства зачитала рятувальні рядки про Шліппенбахів з «Полтави» О. С. Пушкіна, заявивши при цьому, що Шліппенбахи вже 232 роки росіяни. У кінці розмови вона надала документ, який указував, що вона представниця династії Петрункевичів – Бакуніних. У 1941 році радянській владі було вже не до І. І. Петрункевича, а ось прізвище І. О. Бакуніна зробило свою справу – революційне походження залишило родину у Ленінграді.

Однак уже восени 1941 року Ленінград опинився у повній блокаді. Родина Петрункевичів переживала ту ж саму катастрофу, що й інші жителі міста. Ганна Михайлівна Шліппенбах вимушена була стати службовцем, оскільки вкрай потрібно було мати можливість отримання продовольчої картки – спасіння родини в умовах голоду. 13-річний Микола Андрійович був вимушений залишити школу – потрібно було доглядати за ослабленим дідусем – М. І. Петрункевичем, який вже був пенсіонером, але продовжував писати наукові праці. Крім того, в його обов'язки входило забезпечення сім'ї водою шляхом щоденних мандрівок по «мертвому» Ленінграду з відрами і саньми до ополонки і струмкових джерел. У листопаді 1941 року становище у місті стало фатальним. Відсутність опалення змусила сім'ю Шліппенбахів переселитись до іншого помешкання¹¹. Цьому «сприяла» чергова родинна трагедія – 6 січня 1942 року на руках Миколи Андрійовича від голоду помер його дід Михайло Іванович Петрункевич, син І. І. Петрункевича¹².

Після тимчасового проживання у поліклініці, де Ганна Михайлівна Шліппенбах працювала секретарем, сім'ї порадили поїхати в евакуацію до таджикського Пенджикента. На Великдень, 4 квітня 1942 року, Шліппенбахи вирвалися з Ленінграда. Але на одній з залізничних станцій Ганна Михайлівна піддалася спокусі і придбала «дефіцитний делікатес» – солоний маринований огірок, «ласощі», яких блокадники давно не вживали. Отримана насолода закінчилась жахом – нещодавно голодуючі люди отримали розлад шлунка, якому дуже сприяло весняне потепління і проїзд у вагонах-«теплушках». 30 квітня 1942 року Шліппенбахів у Сталінграді зняли з поїзда і розмістили у шпиталі. Миколу Андрійовича вдалося вилікувати. Але його маму врятувати не змогли – 8 травня 1942 року Ганна Михайлівна Шліппенбах померла, що стало найбільшою трагедією в житті Миколи Андрійовича¹³. Отже, як бачимо, всього лишень за 5 місяців 1942 року з родини Петрункевичів – Шліппенбахів вижила лише одна людина – Микола Андрійович Шліппенбах, який залишився сиротою у 13-річному віці.

На шляху до Пенджикента Микола Андрійович зіткнувся з непорядним і меркантильним ставленням деякої частини населення до ленінградців. Супроводжуючі його особи не соромились «арендувати» залишені на пам'ять коштовності покійної мами Миколи Андрійовича – весільну обручку, браслет і брошку. А коли Микола Андрійович висловив своє обурення цими фактами, дійшло до того, що його образили тим, що назвали «вірусонебезпечним». У Пенджикенті, куди він прибув у серпні 1942 року, він працював на рисових плантаціях колгоспних фазенд, де підхопив малярію і хронічний ревматизм. Від голоду рятувала продовольча картка і турбота місцевої «контрабандистки-авторитета», у минулому політичної засудженої, блокадниці з Ленінграда – Лідії, яка заради існування вдавалася до різного роду нелегальних комерційних угод, за що, само собою, її швидкими темпами посадили у в'язницю. У 1943 році Микола Андрійович навіть працював місцевим інспектором податкової служби.

У цьому ж році відбулася перша радісна подія у його житті з часу трагічної загибелі мами і дідуся. Його розшукав академік В. І. Вернадський, який направив лист Миколі, в якому містився офіційний письмовий дозвіл Голови Верховної Ради СРСР на право в'їзду Миколи у прифронтний район Ленінградської області – місто Боровичи. У Боровичах Микола повернувся у сьомий клас середньої школи, а для існування вечорами працював кіномеханіком і освітлювачем у щойно відкритому Будинку культури. В. І. Вернадський підтримував правнука І. І. Петрункевича регулярними грошовими переказами, що і врятувало життя Миколі Андрійовичу [Фото 15]. У січні 1944 року блокада

*Фото 15. Академік
В. І. Вернадський. 1944 р.*

Ленінграда була повністю знята, і Микола, закінчивши 7-й клас середньої школи та отримавши паспорт, виїхав до міста¹⁴.

Оскільки квартира Шліппенбахів була зайнята іншими жителями, Микола оселився у маленькій кімнатці у тому ж будинку, отримав юридичну реєстрацію, а значить і шанс знайти роботу. На початку життя у Ленінграді єдиним спасінням для Миколи Андрійовича були стабільні грошові перекази академіка В. І. Вернадського. З часом першим місцем роботи М. А. Шліппенбаха у Ленінграді став завод «Пірометр», де він працював електромонтажником. Саме там дізнався про чергову трагедію свого життя – 6 січня 1945 року помер Володимир Іванович Вернадський. Розраховувати на допомогу зі сторони Микола Андрійович уже не міг.

Восени 1945 року він влаштувався на роботу в «елітну» установу – Державний театр опери і балету імені С. М. Кірова, де працював статистом і освітлювачем. Однак навіть у творчому закладі адміністрацію «турбувало» прізвище Шліппенбах – дуже вже «віяло» аристократичним походженням. Беззаперечним підтвердженням цього став офіційний лист з академічного наукового інституту К. Маркса – Ф. Енгельса – В. І. Леніна – Й. В. Сталіна у Москві, у якому 18-річного М. А. Шліппенбаха розпитували про те, чи не залишився у нього вдома архів листування династії Бакуніних з К. Марксом. Очевидно, під цим приводом інститут формував «базу даних» для НКВС, де навіть після війни не забували про «перспективно опозиційних» персон. Микола Андрійович зазначав, що йому поталанило у тому, що вони не докопались до його батьків – у Ленінграді вони офіційно не були зареєстровані, а тому випали з поля зору «чекістів». В іншому випадку Миколу Андрійовича обов'язково зробили б «цапом-відбувайлом»¹⁵. Як бачимо, навіть єдиного уцілілого з родини «не знімали з нагляду». Ситуація почала змінюватись у кращу сторону тільки після смерті Й. Сталіна.

Відслуживши у лавах Збройних сил за Полярним колом, Микола Андрійович повернувся до театру, але, оскільки його місце освітлювача було зайняте іншим співробітником, він прийняв пропозицію редактора театральної газети В. М. Міліанта і став провідним співробітником редакції газети. Але скоро іронічно-саркастичний талант Миколи Андрійовича почав дуже заважати начальникам театру, і він подав «від гріха» вимушений був звільнитися з роботи.

Неоціненний журналістський досвід сприяв тому, що Микола Андрійович знайшов свою професійну долю – публіцистику. Вже одруженою людиною він працював у передміських газетах Ленінграда, але свої матеріали друкував під псевдонімом – Микола Нижній: прізвище Шліппенбах і надалі нічого доброго не обіцяло, у тому числі і його дружині. У 1956 році Микола Андрійович вступив на факультет журналістики Ленінградського державного університету. Нарешті в його житті з'явилася стабільність і перспектива, чому дуже сприяла «політична відлига» М. С. Хрущова. Після закінчення університету Микола Андрійович довгий час очолював Ленінградське відділення ТАРС, працював головним редактором газети Сестрорецького інстру-

Фото 16. Микола Андрійович Шліппенбах з двоюрідним братом Куно фон Шліппенбахом. 1994 р.

ментального заводу, швидко ставши загально визнаним майстром публіцистики, «живим класиком» ленінградської школи журналістики, «метром» оригінального стилю. До «перебудови» М. С. Горбачова Микола Андрійович побоювався афішувати своє походження, а тим більше досліджувати історичні долі своїх родичів і писати про це. Але з середини 80-х рр. суспільство почало змінюватися, а з ним і цінності¹⁶.

На початку 90-х рр. Микола Андрійович нарешті отримав можливість повноцінного виїзду за кордон. Зусиллями його доньки Ольги, через її зв'язки з друзями-дипломатами вдалося отримати

Фото 17. М. А. Шліппенбах і К. фон Шліппенбах. 1994 р.

Фото 18. М. А. Шліппенбах у Лондоні. 1996 р.

з Швеції комплекс документів по генеалогії Шліппенбахів. Документи свідчили про те, що Микола Андрійович мав двоюрідного зведеного брата – Куно фон Шліппенбаха, який був тим самим сином Павла Шліппенбаха – Георгом, якого віддали на виховання до Німеччини. У 1994 році Куно приїздив у гості до Миколи Андрійовича, а вже у 1996 році М. А. Шліппенбах виїхав до нього в Австрію [Фото 16-17]. Потрапивши до брата, Микола Андрійович об'їхав більшість країн Західної Європи¹⁷ [Фото 18].

Окрилений першими успіхами у дослідженні свого походження і під впливом історичного шарму мандрування по Європі, Микола Андрійович вирішив зібрати всю доступну йому інформацію про минуле його предків. Тривалі пошуки завершилися виданням у 2005 році мемуарних нарисів – «Мандрівка в часі далекому та близькому» («Путешествие во времени далеком и близком»).

Про значимість видання свідчить подія, яка відбулась наступного року. У 2006 році у

Російській Федерації широко відзначався ювілей скликання Державної Думи у Російській імперії. Нижня палата російського парламенту вирішила запросити усіх живих нащадків думських депутатів. На ювілейному засіданні, присвяченому 100-річчю скликання Думи, по особистому проханню Голови Державної Думи Російської Федерації Б. М. Гризлова, був запрошений правнук І. І. Петрункевича – Микола Андрійович Шліппенбах.

У своїй невеликій, але яскравій промові Микола Андрійович акцентував увагу на знакових моментах життя та діяльності І. І. Петрункевича – свого прадіда по материнській лінії¹⁸.

У наступному, 2007 році, автор цієї публікації, вже володіючи інформацією про Миколу Андрійовича, завдяки сприянню відомого чернігівського краєзнавця, публіциста та бібліографа, провідного консультанта Чернігівської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленко Людмили Валентинівни Студьонової, вийшов на зв'язок з правнуком І. І. Петрункевича по материнській лінії. Результатом спілкування стало формування особистого архіву Н. А. Котельницького, використання якого стало «родзинкою» джерельної бази кандидатської дисертації, присвяченої життю і діяльності І. І. Петрункевича в Україні та монографічних праць науковця¹⁹.

Поява мемуарів М. А. Шліппенбаха, – історичної сенсації початку XXI століття, його виступ на ювілейному засіданні Державної Думи викликали неабияке зацікавлення до його особистості, зокрема у середовищі краєзнавців. Так, влітку 2008 року

він, як нащадок Петрункевичів і Бакуніних, був запрошений на щорічні «Бакунинские чтения» у селі Прямухіно Тверської губернії по персональному проханню директора Бакунінського фонду, відомого тверського історика В. І. Сисоева. Про свою подорож Микола Андрійович розповів широкій публіці у своїх статтях²⁰. У липні 2008 року Микола Андрійович відзначив свій 80-річний ювілей, що не залишилося без уваги громадськості.

Але, на превеликий жаль, з другої половини 2009 року здоров'я Миколи Андрійовича різко погіршилось. У січні 2010 року, вже невиліковно хворий, Микола Андрійович помер у Сестрорецьку. Так, лише у кінці життя розповівши про свою долю і долю своїх родичів, Микола Андрійович пішов у кращий світ...

Викладений нарис історії життя та діяльності М. А. Шліппенбаха дозволяє стверджувати про те, що методологія персональної історії є ключовою у дослідженні історико-антропологічних проблем. Персональні тексти, у нашому випадку – мемуарні нариси, є джерелами першої ваги. У них, навіть при усій суб'єктивності, факторі «вибірковості пам'яті» та наявності «внутрішнього цензора», закладені вагомі пласти інформації, і особливо – світоглядні імперативи, що дозволяє широкомасштабно вивчати історичну особу. Детальне дослідження мемуарів М. А. Шліппенбаха дозволяє стверджувати, що його аристократичне походження і походження його родичів безпосередньо впливали на життя та історичну долю. На превеликий жаль, цей вплив виявився роковим, катастрофічним та фатальним для абсолютної більшості представників династії Петрункевичів. Микола Андрійович велику частину першої половини свого життя відчував особливе ставлення влади до його походження, що, само собою, формувало вкрай обережне та нейтральне ставлення до радянської влади. Детальні генеалогічні пошуки Миколи Андрійовича показали всю унікальність і дивовижне переплетіння історичних долей видатних династій – Петрункевичів, Бакуніних, Шліппенбахів. Резюмуючи, акцентуємо увагу на тому, що персональні джерела, подібні тим, які ми використали, є незамінними при дослідженні історичної біографістики та історії повсякденності.

1. Особистий архів автора. Лист М. А. Шліппенбаха до Н. А. Котельницького від 10 вересня 2008 року (м. Сестрорецьк). – Арк. 1.
2. Там само. – Лист... від 5 грудня 2008 року (м. Сестрорецьк). – Арк. 2.
3. Там само. – Лист... від 14 травня 2008 року (м. Сочі). – Арк. 1. зв.
4. Там само. – Лист... від 25 березня 2009 року (м. Сестрорецьк). – Арк. 1. зв.
5. Там само. – Лист... від 19 серпня 2009 року (м. Сочі). – Арк. 1.
6. Шлиппенбах Н. А. Полтава и Петр мне подарили Россию // Путешествие во времени далеко и близко. – СПб., 2005. – С. 11-30.
7. Шлиппенбах Н. А. Вказ. праця. – С. 31-35.
8. Шлиппенбах Н. А. Вказ. праця. – С. 36-43.
9. Особистий архів автора. – Лист... від 5 грудня 2008 року (м. Сестрорецьк). – Л. 1. зв.
10. Шлиппенбах Н. А. Вказ. праця. – С. 45.
11. Шлиппенбах Н. А. Детская улица // Путешествие во времени далеко и близко. – СПб, 2005. – С. 9; 53-78.
12. Особистий архів автора. Лист... від 13 лютого 2008 року (м. Сестрорецьк). – Арк. 1.
13. Шлиппенбах Н. А. Детская улица... - С. 78-81.
14. Шлиппенбах Н. А. Детская улица... – С. 82-97.
15. Шлиппенбах Н. А. Детская улица... – С. 98-111.
16. Там само. – С. 195-199.
17. Там само. – С. 258-276.
18. Електронний ресурс: <http://www.akdi.ru/gd/pien-z/2006/04/s27-04-vhtm>
19. Котельницький Н. А. Громадська та суспільно-політична діяльність І. І. Петрункевича в Україні (1866 – 1879 рр.) / Н. А. Котельницький. – Дисертація... канд. іст. наук.

– К.2012.–200с.; Він же. Громадська та суспільно-політична діяльність І. І. Петрункевича в Україні (1866 – 1879рр.) / Н.А. Котельницький.– Автореферат дис...канд. іст.наук. –К.2012.– 20 с.; Він же. Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине. Историко-биографический очерк / Н.А. Котельницький.– М.:Летний Сад, 2015. – 124 с.; Він же. Иван Петрункевич – видатний син Борзнянщини / Н.А. Котельницький. – Плиски, 2017.–16 с; Студьонова Л.В. Рец. на: Котельницький Н.А. Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине. Историко-биографический очерк // Сіверянський літопис. – 2016. – № 5. – С. 174 – 176.

20. Шлиппенбах Н.А. Ветвистый багаж // Вести Курортного района. – 2008. – № 33. – С.8; Він же. Потомки Бакунина встречаются в Прямухине // Семья и школа. – 2009. – № 1. – С.29.

Публикация посвящена исследованию жизни, деятельности и творческого достояния наследника И. И. Петрункевича – Н. А. Шлиппенбаха и исторической судьбы его большой семьи.

Ключевые слова: *Н. А. Шлиппенбах, И. И. Петрункевич, И. А. Бакунин.*

Publication to devote to research life and activities heir I.I.Petrunkevich – N.A.Shlippenbach and historical fate his relatives.

Key words: *I.I.Petrunkevich, N.A.Shlippenbach, I.A.Bakunin.*

